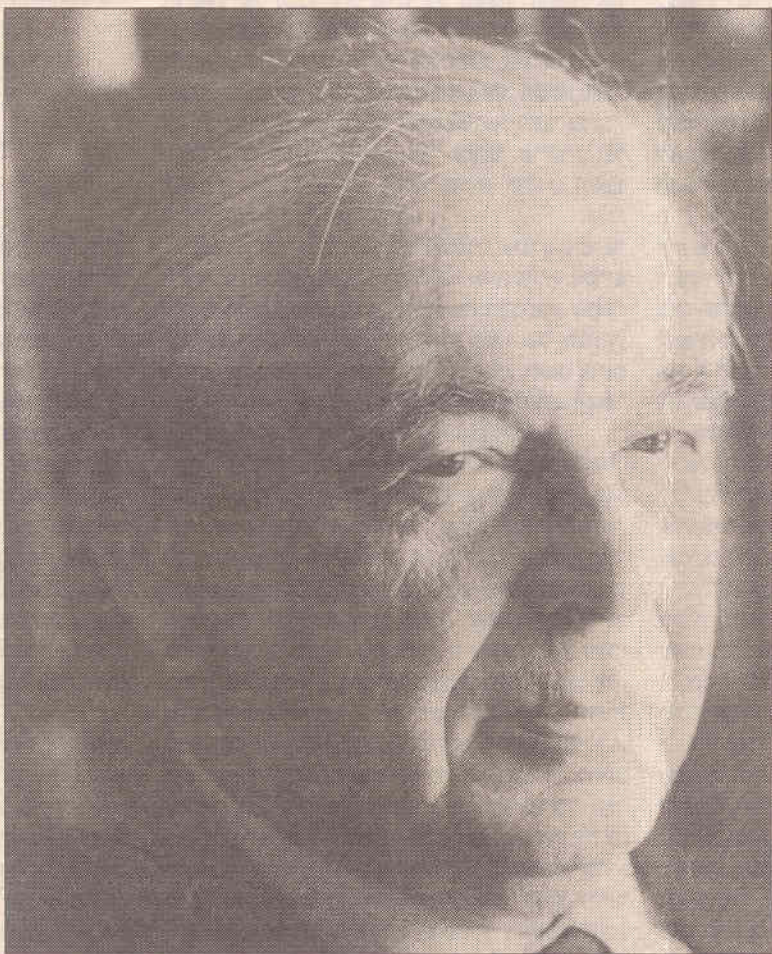

הפרידה מן הנביא

חנה שמרוק

של מנחם-מנדל כלפי רדיפות היהודים ברוסיה. אין צריך לומר שכך נעשה בכל האמור להשקפות ציוניות המובלעות בגלוי ובסמוי בכתבי שלום עליכם.

לסבך בעיות הנוסח נוספה בעיית תרגומיו של שלום עליכם לעברית, פול'נית ורוסית, שבחלקם ראו אור עוד בחייו, ואף בהם ניכרים הבדלים רבים לעומת המקור ביידיש. בשל כל אלה הגיע שמרוק למסקנות ברורות, למשל ש"הטקסט של הספר (מוטל בן פייסי החזן) כפי שהוא מצוי ביידיש כעת אינו טקסט אמין" (עמ' 72). בדרכו האופיינית אף מימש שמרוק את המתחייב מדבריו וסמוך לפטירתו הוציא לאור מהדורה ביקורתית של הספר (מאגנס 1997).

הרומן "כוכבים תועים" סבל גם הוא מבעיות נוסח קשות. ספר רחב יריעה זה מתאר להקה נודדת של שחקני תיאטרון יידיש, ואגב כך מבקר בחריפות ובמרירות את עולם התיאטרון, שחקניו, סוכניו וצד פיו, הן במוזח אירופה והן בארצות הברית. שלום עליכם שיקע בסיפורו יסודות תיעודיים רבים, הן אוטוביוגרפיים (ניסיונותיו הפרטיים בהעלאת מחזות), והן תיאורי דמויות מציאותיות אחרות, ועל כן יש לסיפור זה גם ערך היסטורי רב. כרגיל הופיעו פרקי הספר תחילה בעיתונות, ואחר כך גם בספר (1912), אלא ששלום עליכם לא אהב את התוצאה. הוא הסתייג בצורה מפורשת מן הנוסח "המקורי", ועוד בחייו הופיע נוסח מקוצר ומתוקן לשביעות רצונו (1914). הנוסח הקצר, שגם הושפע מהכנתו של תרגום רוסי, עשה צדק לספר. הוא נעשה קריא יותר ו"קאנוני", ומכאן ואילך נדפסו כל מהדורותיו הרבות (כולל תרגומיו לאוקראינית, קאזאחית ולטויות) על פי נוסח זה. לעברית תורגם הספר פעמיים רק בדור האחרון: במהדורתו הקצרה (בתרגום ס"א ברתיני ובתוספת אחרית פנעוה נוסטריאונים וגימטריות של שמות

נמ להניח עליו את ידם ולבערו. אין צריך לומר כי הם נכשלים במאמציהם. חוקרים רבים שמו לב לחומר ההיסטורי הרב ששיקע פרל בצורה מתחכמת ביצירתו, וניסו להפריד בין התיעוד לבדיה.

במחקרו הנוכח הראה שמרוק כיצד שני מחקרי מופת אחרים הם "משמער" תה החברתית של השחיטה התסידית" ו"ה

אלה עדיין בתוליים וראשוניים, ולמעשה היה זה המגע המשמעותי הראשון בין חוקר רים ישראלים ופולנים לאחר השואה. המפי' גש עם פולין - או עדיין תחת שלטונו הצבאי של ירוזלסקי - ועם אתריה היה דיים היה בעל עוצמה אריה לצעיר ישרא' לי כמותי, שלמרות חינוכו בבית מסורתי, שהוריו יוצאי פולין ודוברי יידיש, הרי אוד' נו היתה ערלה עד אז לכל מה שניחוח של גלות נרף ממנו.

בשנותיו האחרונות הקריש שמרוק את כוחותיו לבניית גשרי הבנה ושיתוף פע' לה בין חוקרים ישראלים לחוקרים פולנים. יחסי יהודים-פולנים העסיקהו לא רק ברר' בד המעשי אלא גם ברובד ההיסטורי, ובי' טוי לכך הם מחקריו האינטרסקטואליים המרתקים על גלגולי סיפורה הבריוני של "אסתרקה", אוהבתו היהודייה של קו'ימיו' מלך פולין, אל תוככי הספרות הפולנית והיהודית (גרפס בספרו: "ספרות יידיש בפולין", 1981), או התחקות על מקורותיו של המושג "מאיופס" ("מה יפית" - זמר לשבת), שחדר עמוק כל כך להווי הפולני והיהודי כביטוי לגלגני להתרפסות יהודית לפני הפריץ (גרפס ב"הקריאה לנביא").

כל חייו הבוגרים שימש שמרוק פרופ' סוד בחוג ליידיש באוניברסיטה העברית בירושלים. שניים מתלמידיו הקרובים לו ביותר, ההיסטוריון ישראל ברטל וחוקרת היידיש חוה טורניאנסקי, הביאו עתה לרפוס, בנפרד, שני כרכים ובהם מחקרים שקובצו מתוך מורשתו הענפה והמפוזרת. שמרוק עצמו קבע, בימיו האחרונים, את תוכנם של הספרים, אך לא הספיקה לו השעה. שני הקבצים מייצגים היטב את הקטבים המדומים שבמסגרתם נע במחקר ריו - "היסטוריה" ו"ספרות", "עברית" ו"יידיש", שאותם ראה כעולם שלם, שמחיי' צות פורמליות של "חוגים" ו"אסכולות" אינו יכולות לו. ועם זאת, את עצמו הגדיר

הקריאה לנביא מחקרי היסטוריה וספרות

חנא שמרוק, עורך: ישראל ברטל, מרכז זלמן שז"ר לחולדות ישראל, 380 עמ', 81.90 שקלים

עיוות וכרכים פרקים ביצירתו של שלום עליכם

חנא שמרוק, עורכת: חוה טורניאנסקי, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, 380 עמ', 64.35 שקלים

דוד אסף

רופסור חנא (קראו: חונה) שמרוק (1921-1997), חבר האקדמיה הלאר' מית הישראלית למדעים ותתן פרס ישראל (1996), היה מגדולי חוקריה של התרבות היהודית האשכנזית ושלוחותיה, במיוחד בפולין ובמוזח אירופה. במרכז מפעלו המדעי ועולמו האישי עמדה היי' ריש - שפת התקשורת היוסיומית של מיליוני יהודים, שפה חיה וחיונית של יצי' רה רוחנית אריה שמסורת וחולין, שמר' נות וחרשנות, שימשו בה בערבוביה עד הדרור האחרון.

שמרוק היה היסטוריון דגול של שפה זו, של הספרות שנוצרה במסגרתה ושל העולם הרתי, התרבותי והחברתי שייצגה. מוזיגה נדירה של תלמיד חכם, בעל ידע עצום בעולמה של החברה המסורתית ובסי' פרות "בית המדרש הישן", ושל חוקר ביקר' רתי ומקצועי המצוי היטב בדיסציפלינות המדעיות המודרניות ביותר. השילוב של ידע רביתחומי, שליטה בעולמם הרבילשר' ני והרביתרבותי של יהודי מוזח אירופה, חריפות, מקוריות, סקרנות ואהבה בלתי

זו הדיכאוריות של יהודי מורה אירופה, חריפות, מקיפות, סקרנות ואהבה בלתי רגילה לנושאי מחקריו יצרו פריסה מפליאה של שכוך התעניינות, התמחות וכתיבה אינטגרטיבית: חסידות השפלה, סיפור עממי וספרות גבוהה, מחזאת והיא טרוו, ספרות רבנית, עיתונות וישיבה חילד גית טורדנית, פילולוגיה ובלשנות, ביבליוגרפיה ותולדות הספר והרפיס, ספרות ילדים, איורי ספרים וספרות בלתי קאנונית ("שינוי"), יעוד ועוד. בספר היוכל שהוציא לכבודו נופיזה ותלמידיה "כמי בהג אשכנז ופולין", ירושלים, 1993), נמנו יותר ממאתיים ספרים, מאמרים ורשימות שפירסם בכל התחומים הללו.

שמרוק לא ראה עצמו רק כחוקר אלא גם כ"סוכן תרבות", שגריר מטעם עצמו לקידום מחקר עלמם של יהודי פולין שקולם כבר גרם. הוא יום מפעלי מחקר רבים, עשה ספרים הרבה, וכמקובל אף לחם "מלחמות קודם" בתוך העולם האקדמי ומחוצה לו. בנוסף ניתן באישיות כריזמטית יוצאת דופן שהצליחה להרביק תלמידים רבים, ואמנם, השפעתו על הדור הנוכחי של חוקרי תולדותיהם ותרבותם של יהודי מורה אירופה, בין בישראל ובין בארצות המערב, היתה עצומה מן הנווית "אישית שלי אומר, כי במידה רבה התקדמתי לעולם זה בזכותו.

עד היום אני אסיר תודה על כך, ואר זה ולא אבוש כי חש אני לא פעם נענועים אל רמוני שנסתלקה. סיווד ליטודי שיש אירגן שמרוק ב-1984, ושבו השתתפתי, זה לאחת התוויות המעצבות החשובות חיי. מני אז ביקוד בפולין עשרת אלפים של ישראלים, אך באותה שעה היו קשרים

צוות פרדמליות של "הוגים" "אכסולות" אינן יכולות לו, ועם זאת, את עצמו הגריר כ"היסטוריון של ספרות יידיש", המגיע אל חקר "תופעות ספרותיות מן המחקר ההיסטורי, אך לא להיפך... מן ההיסטוריה כאתי אל הספרות" ("הקריאה לנביא", עמ' 110). בכרכו מפעלו המחקרי של שמרוק ההיסטוריון עמדו רבנים, סופרים, משוררים ועיתונאים, ובעיקר שלושת מבוגריו של הספרות המודרנית ביידיש ש"ז אברמוביץ (מנדלי מיכר ספרים), שלום עליכם ו"ל פרץ. בספר "הקריאה לנביא" והכתרת לקוחה מאוד המאמרים והקצרים שבספר, העוסק בשידור "הנבואה הזועם של ח"ו ביא ליס, ולמן שניאור ו"ל פרץ חיקתם אל שירתו של המשורר הדוכי ס"י נארסון) רוכז וי עשרים מאמרים שבהם משולבות ה"היסטוריה" וה"ספרות" זו בזו בצורה בולטת.

באין אפשרות לסקירת כל המחקרים, נסתפק בפרוץ על פני כמה מהם. הויכוח הקולקטיבי, למשל, הוא מן האופנתיים ביותר בשנים האחרונות, ושמרוק, בדרך המקורית, דן בכך במחקרו "גוויות ת"ח ות"ט: ספרות יידיש ויכוח קולקטיבי". הוא הצביע על הדרכים המיוחדות שבהן הפכו עובדות וכדויות, טקסים ומנהגים, תפילות וערויות על גדרם של יהודי פולין בימי גזירות המלניצקי לנקודות ציון במארג היידיש שעיצב ויכוח קולקטיבי של כראייה לאומית כמו זו שהתרחד שה ליהודי פולין במאה ה-17. ההיסטולוגיה של האסון נקבעה באמצעים שונים, החל במעמד התיידישואלי שהוקנה לאירופה (לי טורגיה מיוחדת או תענית ציבור שנשתמי רח בקרב יהודי פולין עד לראשית המאה העשרים), עבור במדיניות היסטוריות בנות הזמן וכגון "יוון מצולה" של נתן גטע הנוכח) החחרות ונרפיסות ואף מיתרגמות ליידיש, או מצבות קבורה וזמנות המשמד רות "סיפור" או מנצחות קודש מקומי,

שני מחקר מופת אחרים הם "משמעות תה החסרתיות של השתיכה החסידית" ו"היסטוריה ועסקי התכירות". אלה הן דוגמאות מעולות של מחקר היסטוריוגרפי בדרמי התפשטותה של החסידות ברחובות והיא שונים, שמרוק מראה כי מנהגי השחיטה החסידית - מוקד של מחלוקת בקהילות רבות במוחה אירופה - היו כשחים לא רק בטעמים של חלכה ומיסטיקה, אלא גם בהיבטים כלכליים מובהקים, כגון גביית מס הבשר או מינויים והרחות, שבאמצעותם התפשטה החסידות בכל אתר ואתר. גם מעורבותם המוצלחת של מנהגי החסידות בפרוץ כספוכים וקשיים שהתעדרו בעט קיי החסידות (ענף כלכלי מרכזי בעולמם של יהודי פולין במאה ה-18), כגון מניעת תחרות פרועה בין חוכרים או פרוץ חוכרים שנשבו בירי אצילים פולנים, היתה מן הדרד כיס שבגללן וכו הצריקים החרישים באהדת הציבור.

אף שכל המאמרים שבספר כבר נרפסו בעבר כממות שונות, בכל זאת יש בו הידוש אחד גדול וחשוב עד מאוד, מדובד בתעודה בת עמוד בסך הכל, שצורפה למחקר "דברים כחזויותן ודברים שנרמזין ב"מגלה טמירין" של יוסף פרל". למתבונן מבחוח תיראה תעודה זו שילית וטפלה, ואילו למצוי בתקדחתכם של העניינים היא מסעורה ורבת דמיון. ספרו של פרל "מגלה טמירין" (1819) הוא סאטירה אנטי-חסידיה מבריקה שרבים, ושמרוק בתוכה, רואים בו את "ראשיתה של הפרוזה האמיתית בספרותנו החדשה". בחיבור זה, שכולל, למעשה, 151 מכתבים ברויים, נרקמת עלילת מררר רבת-דמויות ורבת-התרחשויות שמנהלים חסידים אחרי ספר החזקני את "האמת" על תעלוליהם ופשיעיהם. החסידים, ששכנע תועבות בלכס, חוששים כי הפצת הספר תמיט עליהם אסון ועל כן אינם חוסכים מאומה בניסיר

במחקרו הנוכחי הראה שמרוק כיצד פענח נוסטרוקונים וגימטריות של שמות מקומות או אישים הנוכחים בספר מאפשר חשיפה ושחזור של אפיוורות היסטוריות ריאליות וכו מתברר כי הרבי בעל השם המשונה "איילצו מקאלאשק" אינו אלא הצדיק מאיר מפישישיל, והערים "אברדי", "אכויב" או "צידון הרבה" אינן אלא גימטריה של בוריה, לכוב וסדנפול. מסתבר כי אתגר פיצוח חידות החיגוין שטמן פרל ביצירתו העסיק את דמיונם של קוראיו, שניסו - ואף הצליחו - לפענח חלק מהן. שמרוק מצא רשימת פענחים זאת וצילד מה מתפרסם לראשונה בספר החדש.

ייחודי של שמרוק כחוקר מקורי מתגלה גם בקובץ "שלום עליכם", שבו לובזו שמונה מאמרים. הראשון, הדן בתולדות הנוסחים השונים של "טביה רעד מילכיך עד", הידוע בתרגומו העברי כמוביה החד לכ (ולמען האמת: החלבו), נפתח בשאלה המפתיעה "כמה בנות היו לו לטוביהה המשש ששש שבעז" התשובה הנבונה תלוי באיזה נוסח קוראים ותשובה זו תולמת גם את השאלה בן כמה היה מוטל בן פייסי החון כשהייתם מאביו. ואכן, כמעט כל המאמרים שבקובץ מוקדשים לקשרי הגרמליון שבוצרים, כמורע ושלא כמורע, במשולש הבלתי נפרד: תולדות הנוסח; הטעם האמנותי-הספרותי של הכותב וקהל קוראיו; השקפות עולם פוליטיות, הבריתות ותרבותיות המעוגנות בקונטקסט היסטוריו שבו נכתבה היצירה. במיימנות בלשית מתחקה שמרוק אחר נפתולי הגויחים השונים, שדובם נתרפסו החילה בהמשכים מעל דפי העיתונות ביידיש ועובדו שוב לקראת הרפסתם כספר, ומציביע על העקרונות הספרותיים והרעיוניים שעיצבו את רמותם הסיפית. כך, למשל, במהדורה הסובייטית של כתבי הסופר נמחקו בשיכיתיות האמידות הביקורתיות

פעמיים רק ברור האחרון: במהדורת הקצרה (בתרגום ק"א ברתני ובתוספת אחרית דבר של שמרוק, 1992), ובמהדורתו הארדכה (בתרגום אריה אדריני, שלא נמוע מלהתפלמס עם מסכתותיו של שמרוק, 1990), ועל סיבם איכותם של שני התרגומים "ישפוט הקורא", בדבריו הלקוניים של שמרוק בתגובתו לדרדיו ה"תמותחים" של אדריני (עמ' 105-106).

שני מאמרים חשובים בספר תורגמו לראשונה מיידיש לעברית. האחד הוא "שלום עליכם וראשיתה של ספרות הילדים המודרנית ביידיש" ובו מוצג הסופר כמבוגרה הגדול של ספרות יידיש שנמעיניה הישידים היו ילדים. לכה מסיפורי מיטל בן פייסי החון (שעברו אצל שלום עליכם תלפלות לא מעטות בטרם הכריע מי הם הנמוענים: מבוגרים או ילדים?), השוכים במיוחד הם "סיפורי מעשיות לילדי די ישראל" - סדרה של עשרה סיפורי הגים שחיבר שלום עליכם בשנים 1904-1904, ושמרוק מגילל כמיומנות את הרקע ליצירתו של ראגו חדש זה.

המאמר השני, "על שלום עליכם ואפי ריקה", מוקדש למקומו של "העולם החדש" בחייו וביצירתו של מי שלצד ציוניותו המורכבת ראה כהגירה לארצות הברית פתוח נסי שהושגחה העליונה שלהה ליחדי החום המושב (ובדבריו "מהטג" הצעיר מוטל בן פייסי: "אנה שכחת שאמריקה נוצרה בירי האל להגנה ומסתור לכל הגרדפים"). אפיוני הוא בית משיר הערש הגרדע "שלאף מייז קינר" שחיבר שלום עליכם בשנת 1892 (וכרזת הוימים נשתכחה בעלד תי על שיר זה): "אמריקה זאת היא לכל אחד/ כך אומרים, מול עצום/ וליחודים - בו עדן/ משהו משהו... // שם אוכלים בימי החול / חלה, בני הקטן / מרקים צחום אבשל לר שם, או שן, שן לוי-ליר" (עמ' 150).

זו רור אכה מלמד בהיג לויסטודיה של עם ישראל אונ"ב"רסטית חל אכיו, ספרו "מסלבו ביבליוגרפיה ועית" הופיע בכרכו זלמן טויר

(מפורד ומפורד) והצגותיו בשפה הפולנית בוורשה נדפס בשני הקבצים גם יחד. מקומו ההגיגי של מחקר זה הוא רק בספר על שלום עליכם. לא כל המאמרים שנכללו ב"הקריאה לנביא" עשויים מעור אחד. לצד מחקרים חלוציים ופורצי דרך נדפסו גם כמה שהם שוליים או זניחים במס' כת יצירתו הכוללת של שמרוק (עיונים ביבליוגרפיים שונים). לו בירי הרבר הייתי מעדיף לכלול בספר, תחתיהם או בנוסף להם, מחקרים אחרים, חשובים הרבה יותר, כמו "השם המשמעותי מרדכי מרקוס: גלגולו הספרד תי של איראל חברתי" (תרביץ, 1960), "לתולדות ספרות ה'שונד' ביר דיש" (תרביץ, 1983), "עיונים בדרכי הקליטה של ספרות ילדים לא יהודית בידיש" (עיונים בספרות לכבוד רב סדן, 1988), ועוד אחרים.

לא כמו "הקריאה לנביא", גבולותיו התימטיים של הספר על שלום עליכם מוגדרים היטב. הספר אכן כולל כמעט את כל מחקריו של שמרוק בנושא. למרות זאת נעדר מכאן המבוא שחיבר לסדרת המכתבים "מנחם מגדל בוורשה", האחרונה הפחות ידועה (נדפס בידיש ב"גאלדענע קייט", 1966). חבל גם שלא נדפסה כאן מחדש החוברת הצנועה, במתכונת של ערך אנציקלופדי, שפירסם שמרוק ב-1980 "שלום עליכם: מדרוך לחייו וליצירתו", ומשמש עד היום מבוא מצוין לכל הרוצים להיכנס בהיכלו של הקלאסיקון הגדול.

עיונו של שמרוק מצפה עדיין לכינוסו ולגאולו: כאלה הם למשל מחקריו על ספרות וסופרי יידיש כברית המועצות, שהבולט בהם הוא דער נסתר, שלמרבה הצער שמו ויצירתו המופלאה (ובעיקר ספרו "בית משבר", שאף תורגם לעברית) כמעט שאינם מוכרים בקהל אוהבי הספרות בישראל. גם מחקריו על יוצרי יידיש מודרניים בפולין, בישראל ובארצות הברית (כגון ישראל ראבון, איציק מאנגר, אורי צבי גרינברג, אברהם סוצקעוור ובעיקר יצחק בשוויסזינגר), עשויים להצטרף בנקל לכרי ספר.

סיפור חייו ועולמו האישי של שמרוק, ויותר מכך סתיו ימיו ומותו (הוא נפטר בפולין ונקבר, על פי רצונו המפורש, בבית הקברות היהודי בוורשה) – טרם סופר במלואו, והוא מוכר רק למתי מעט קרובים ותלמי דים. סיפור זה חלילה לו שייפול בידיהם של היסטוריונים, שכן זה חומר גלם דווקא לסופרים, למשודרים ולמחזאים, שאותם העריך שמרוק ואת חייהם ואת מפעלם חקר ותיאר כל ימיו. יצחק בשוויסזינגר היה כנראה המתאים ביותר לכך, אך אבוי, גם הוא כבר אינו אתנו.

צוותו של שמרוק – להיטמן עם אבותיו בעפרה של ורשה מכורתו – היתה בלא ספק סוג של הצהרה מחושבת היטב, אולי אף מין "קריאה" שמשמיע "נביא", שאין מי שישמע לו בעירו. רק מעטים היו שם, בבית העלמין הישן של ורשה, כדי ללוותו ולהיפרד ממנו. אך בדרכו זו האחד רונה ליווהו כביכול אותן רמויות שהעריץ ושאת עולמן חקר ותיאר, גיבר רי הרוח של יהדות אשכנז, פולין ורוסיה בכל הורחות: אליהו בחור ורבקה מטיקטין, נחמן מברסלב ויוסף פרל, מגדלי, פרץ, שלום עליכם ו"ליריו" טוביה, מנחם-מגדל ומוטל בן פייס, שלום אש ויוליאן טובים, אורי צבי גרינברג ואיציק מאנגר. כל אלה עמדו סביב קברו ואמרו עליו קדיש.

פרידה

המשך מעמ' 8

לצד ההתפעלות מאמריקה ידע שלום עליכם לתאר ככאב את קשיי ההתערות, את העוני הנורא ואת ייסורי הניתוק הפיסי והנפשי מהמולדת הישנה, אך גם לעג להווי הקרנתי שנוצר בקרב המהגרים, שהביאו עמם לניו יורק את "כתריאליבקה". מנקודת מבטו – "ה'אולרייטניק' היהודי באמריקה והעשיר הנבער החדש (נובוריש) במורח אירופה הם בני שבת אחד" (עמ' 164). כור ההיתוך הלשוני משתקף אף הוא ביצירות "האמרי-קאיות" של שלום עליכם, שבהן מתובלת היידיש של המהגרים במנות גדר שות ומגוחכות של "אינגליזמים".

קשה לבוא חשבון עם המהיררים, שעשו מלאכתם ביושר ובנאמנות כנאמני צוותו של המנוח, שכאמור תיכנן בעצמו את מבחר מחקריו. אף על פי כן, רומני כי דווקא פטירתו הותירה ביד תלמידיו ואוהביו מידה מסוימת של חירות בטיפול במורשתו המרעית, ובוודאי ראוי היה למנוע כפילות בתוכן העניינים. אם תורשה לי מידה ועומה של ביקורת, הרי שאין הצדקה לכך שהמאמר על מחוזה של שלום עליכם "צעזייט און צעשפרייט"